

EMEVİLER VE OSMANLI DEVLETİ YÖNETİMİ ALTINDA ŞAM: BİR İSLAM ŞEHİRİ ÖRNEĞİ DAMASCUS: THE EXAMPLE OF AN ISLAMIC CITY UNDER Umayyad AND OTTOMAN RULES

Cengiz ERGÜN*

Öz

Osmanlı Devleti egemenliği altına aldığı hemen hemen her bölgeyi şüphesiz kendi yönetim anlayışıyla bir cazibe merkezi ve kültür beşiği haline getirmiştir. Bu yerleşim yerlerinden biri de Bilad-üş-Şam (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün) olarak bilinen bölgenin içinde yer alan Şam (Dimeşk eş-Şam) şehridir. Dünya'nın en eski yerleşimlerinden olan kent, M.S. 6. yüzyılda İslam egemenliğine girmiş, 1521 yılından 1. Dünya Savaşı'na kadar da Osmanlı hakimiyeti altında bulunmuştur. Kent, Avrupa dillerinde Damascus olarak bilinirken, Araplarca "eş-Şam" ya da günümüzde bilinen şekliyle "Şam" olarak anılmaktadır. Bugün bazı Batılı tarihçilerin herhangi bir belgeye dayanmayan iddialarının aksine şehir Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra imar edilmiş ve ekonomik kalkınmasına devam etmiştir. Bu çalışmada Şam şehrinin İslam Devleti tarafından fethi, şehrin Emevi ve Osmanlı yönetimi altındaki durumuyla birlikte İslam şehirlerinin karakteristik özelliklerine değinilerek bilgi tasnifi yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca 19.yy. da bölgenin ekonomik, idari ve sosyo-kültürel yönden Osmanlı hakimiyetinde nasıl bir durumda olduğu incelenecek; mevcut Osmanlı & İslam eserleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şam, Emevi, Sosyo-Ekonomik, Osmanlı, İdari, Dini.

Abstract

The Ottoman Empire has, without a doubt, transformed almost every region under its sovereignty into a center of attraction and culture. One of these settlements is the city of Damascus which is located within the region known as Bilad Ush-Sham (Syria, Palestine, Lebanon and Jordan). The city, which entered the Ottoman dominance from 1521 onwards, is known as Damascus in European languages and as Sham between Arabs. Today, contrary to the claims of some Western historians not based on any document, the city was reconstructed and developed economically after entering the Ottoman domination. In this study, the conquest of the city of Damascus by the Islamic State, the situation under the Umayyad and Ottoman rule of the city, and the characteristics of the Islamic cities have been touched on. Also, it will be examined how the territory is in the Ottoman domination of the economic, administrative and socio-cultural aspects in 19th. century; Information about the current Ottoman & Islamic works will be given.

Keywords: Damascus, Umayyad, Socio-Economic, Ottoman, Administrative, Religious.

GİRİŞ

"Tarih, bugünü ve geleceği anlamak için elimizdeki tek anahtardır. Ne olduğumuzu bilebilmek için, geçmişte ne olduğumuzu bilmemiz gerekiyor ve bu geçmiş de kesin bir çizgi ile 19. yüzyılda başlamıyor" (Sander, 2016: 28). İnsanoğlu farklı süreçlerden geçerek eski çağlardan bu zamana birçok uygarlık kurmuştur. Yaşanılan bölgenin coğrafi koşulları, komşu topluluklar ve bunların sosyo-kültürel, ekonomik yapıları toplumların tarihini temelden etkilemiştir (Karta, 2015: 458).

Günümüzde çatışma alanı ve türlü problemlerin odak noktası olan Ortadoğu Coğrafyası, pek çok çalışmada sınırları üzerinde uzlaşma sağlanmış bir coğrafya değildir. Bu coğrafya, kavram olarak geniş manada Kuzey Afrika, Mısır ve Anadolu'yu da içine alacak şekilde tanımlanabildiği gibi, daha dar manada bugün, üzerinde Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün ülkelerinin bulunduğu alan için kullanılabilir (Haliloğlu, 2011: 5).

Üç semavi din (İslam, Hristiyanlık ve Musevilik) açısından oldukça önemli olan Ortadoğu Coğrafyası, inanç ve etnisite bakımından da farklılıklar içermektedir. Bölgedeki ağırlıklı etnik unsur Araplardır. Bununla beraber bölgede dini bakımdan Şii, Sünni, Nusayri, Süryani, Maruni, Ezidi, Dürzi, Ortodoks, Katolik ve Yahudi unsurlar mevcuttur (Atalar, 2000: 168).

Günümüzde Suriye'nin başkenti ve en büyük kenti olan Şam, ülkenin güneybatısında yer almakta olup coğrafi olarak Doğu Lübnan Dağları'nın doğu yamaçlarına sırtını vermiş bir şehirdir ve yüzyıllardır şehrin su ihtiyacı Barada Nehri'nden karşılanmaktadır¹. Şam, deniz seviyesinden 2.250 feet (690 metre) yükseklikte, Kasyun Dağı'nın güneyindeki Barada Nehri'ne bakan bir terasta büyüdü. Yeni merkez Eski

* Yüksek Lisans, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı.

¹ Suriye'de savaş patlak vermeden önce ülkenin en büyük kenti Halep idiyse de günümüzde ülkedeki en yoğun nüfusun Şam'da olduğu düşünülmektedir. (www.cia.gov/library/publications/the_world_factbook/geos/sy.html). Erişim Tarihi 15.05.2017.

Kent'in doğu kesiminde yerleşmiştir. Şehir ve Barada nehrinin oluşturduğu vaha birlikte büyüdü ve zamanla Şam, onu çevreleyen daha küçük kırsal yerleşimlere hâkim hale geldi².

Mari, Ugarit, Ebla gibi Bronz Çağ'ın parlayan kentlerini sınırları içinde bulunduran bugünkü Suriye topraklarında ilk yerleşimin M.Ö. 9000'li yıllarda olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda bölgenin varlığı, kaydedilen tarihten eskidir. Antik çağlardan itibaren bölgedeki devletler, Doğu ile Batı'nın, Asya ile Avrupa'nın kesiştiği, Afrika'ya çıkış yolu olan bu topraklara sahip olmak için mücadeleye girişmişlerdir (Burns, 2005: 2).

Geçmişte Emevi Devleti'ne başkent olmuş, günümüzde de Suriye Arap Cumhuriyeti'ne başkentlik yapmakta olan Şam şehri, bölgenin eski kentlerindedir. Şehrin kuruluşunun tahminen milattan önce 3.bin yılda olduğu düşünülmektedir. Kent, ilk yerleşimlerin başladığı yıllardan itibaren, gerek Doğu ile Batı'nın kesişim noktası üzerinde olması gerek ise Afrika ve Asya yolları üzerinde bulunması sebebiyle önemli bir kültür ve finans merkezi olma özelliği kazanmıştır³.

Avrupa dillerinde Damascus, Arapça' da ise Dimesşk eş-Şam olarak bilinen şehrin isminin, etimolojik olarak pre-Semitik/Arami kökeni olan Darmeseq 'ten ya da Dimashqu'dan türediği düşünülmektedir. Arapça' da Şam "sol" manasında kullanılır." Yemen" sağa ithaf edildiğinden Hicaz' a nispetle sol taraftaki bölge ve şehirler Şam, sağ taraftaki bölge de Yemen olarak anılır⁴. Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'ü içeren bölgeye Bilad-üş Şam (Şam beldeleri) denilmesinin nedeni de budur. Günümüzde dahi şehrin birçok ilçesinin adı Aramicedir. Yıllar boyunca Arami, Mitanni, Mısır, Pers, Helen, Selekos, Roma, Emevi, Abbasi, Eyyubi, Selçuklu ve Memlük gibi büyük güçlerin idaresi altında kalan bölge 1516 yılından itibaren Osmanlı yönetimi altına girmiştir (Burns, 2005: 7-8).

1. Şam Şehrini Fethi

Şam şehrinin fethini ele alırken konuyu Ortadoğu tarihi ve günümüz Ortadoğu siyaseti açısından önemli olan iki başlık altında değerlendirmek doğru olacaktır: Bölgenin Müslümanlarca fethedilmesi ve izleyen dönemdeki siyasi gelişmeler ile şehirde Osmanlı hakimiyetinin başlaması.

1.1. Bölgenin Müslümanlar Tarafından Fethi, Hilafet Makamı ve Emeviler

Bizans'ın Suriye'yi İslam Devleti'ne bırakması 7. Yüzyılda önce Hz. Ebubekir ve sonrasında Hz. Ömer ile Hz. Osman'ın Irak ve Suriye'ye gerçekleştirdiği düzenli akınlar sonucu gerçekleşmiştir. Hz. Muhammed'in Suriye'ye özel bir ilgisi olduğu ve henüz hayattayken buraya birkaç baskıncı kuvvet gönderdiği bilinmektedir. Fetih öncesi veba salgınları, ekonominin ve şehir yaşamının dokusunun bozulması ve son olarak da 603-630 yılları arasındaki Bizans-Sasani savaşının yıkıcı etkisi bölgede Bizans egemenliğini oldukça sarsmış ve bölgenin İslam coğrafyasına dahil edilmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca bölgenin Bizans'tan nispeten kolayca koparılması konusunda, özellikle Hz. Muhammed' in İslam hareketine önderlik ettiği dönemde, ondan bağımsız hiçbir devlet kurumunun yapılmadığı ve düzenli bir ordunun olmadığı da dikkate alınmalıdır⁵.

Hz. Muhammed sonrasında Hz. Ebubekir de Müslüman kuvvetlerinin Suriye'ye kadar etki alanlarını genişletmelerini istemekteydi. Bu amaçla dört ordu oluşturmuş fakat bu ordular Bizans askeri gücü kadar kuvvetli olmadıkları için ilk başlarda Suriye'nin uç bölgelerindeki çöl alanlarını ele geçirmişlerdir. Zamanla güçlerini artıran ve askeri niteliklerini geliştiren bu kuvvetler Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında Basra, Şam, Humus gibi büyük şehirlere de saldırmışlardır. Dönemin Bizans İmparatoru Heraklios kaybettiği şehirleri tekrar ele geçirmek için büyük bir ordu hazırlasa da Yermuk ve Ecnadeyn savaşlarında bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmış, bölge M.S 636 yılları civarında İslam Devleti'ne dahil olmuştur. (Donner, 2017: 34-35).

Hz. Muhammed'in vefatı olan M.S. 632 yılına kadar olan süre İslam'ın genel anlamda bir din, devlet ve toplum yapılanması olarak görüldüğü dönemdir. Birçok akademisyene göre "İslam'ın Yükselişi" değişimiyle kastedilen dönem, Hz. Muhammed ve sonrasında Dört Büyük Halife (Hulefa-i Raşidin) döneminde İslam'ın Arabistan dışına yayılması sürecidir. Bu süreç için İslam'ın Altın Çağı (Asr-ı Saadet) değişimi de kullanılmaktadır. Ne var ki bu güçlü dönem üçüncü halife Hz. Osman'ın Mısır Seferi'ne katılan kendi muharip kuvvetleri tarafından öldürülmesiyle sona erdi ve "Fitne" adı verilen dönem (656-661) başladı. Bu dönemin bu isimle anılmasının sebebi, mevcut birliğin bozulması, cemaat ayrılıklarının ve iç savaşın

² Encyclopedia Britannica' ya göre; (<https://www.britannica.com/place/Damascus>). Erişim tarihi: 15.05.2017.

³ Unesco World Heritage List' te yer alan Şam şehri, yeryüzünde yaşamın devam ettiği en eski kentlerden biridir. (whc.unesco.org/en/list/20). Erişim Tarihi 15.05.2017.

⁴ Şam'ın kelime olarak farklı dillerde anlamı verilmiştir. (<https://www.turkcesozluk.gen.tr/%C5%9Eam.html>).

⁵ Hz. Muhammed döneminde savaşmak için asker ihtiyacı o dönem için Medine' de kendine sadık olanlardan, komşu yerleşimlerdeki müttefiklerden ve onun cemaatine katılmış göçebe topluluklardan elde edilmekteydi. Bkz: Youssef M. CHOUËIRI (ed.), *Ortadoğu Tarihi (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2017), s. 34-35.*

yaşandığı dönem olması dolayısıyla. 656 yılında Hz. Osman'ın öldürülmesiyle pek çok kişi tarafından Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali halife olarak kabul edildi fakat öldürülen halifenin akrabası olan ve Suriye valiliği yapan Muaviye bu duruma karşı çıktı (Hawting, 2017: 11). Aslında Hz. Osman'ın akrabası olan Muaviye'nin valilik görevi de Hz. Osman'ın ölümüyle gerçekleşen ihtilalle son buluyordu ama hem büyük bir hazineye hem de kıvrak bir zekaya sahip olan Muaviye durumu kendi lehine çevirmeyi başardı. Hz. Ali ve ordusuyla savaşmadan evvel sayısız kez barış teklifini reddeden Muaviye, Şam Valiliği'ni bırakmadığı gibi kendisinden biatını isteyen Hz. Ali'den Hilafet makamını da devraldı (Üçok, 1968: 20).

Muaviye akrabası olan halifenin katillerinin kendisine teslim edilmesini istedi fakat cinayeti haklı bulan Hz. Ali ve çevresindekiler katilleri Muaviye'ye teslim etmediler. Kavgalar ve sonrasında anlaşma görüşmeleri sırasında Hz. Ali taraftarı bir grup hem ona hem Muaviye'ye muhalefet edip pazarlık yaparak günaha girdikleri, Allah'ın hükümlerine uymadıkları ve cemaat arasında bölünmeye neden oldukları gerekçesiyle ayrıldılar. Hariciler denilen bu grup sadece kendilerini gerçek Müslüman olarak görmüşler ve zamanla toplum içinde ezilmiş kimselerin sözcüleri oldukları iddiasına girişmişlerdir. Nitekim ilerleyen yıllarda da Halifelere karşı sıkı bir mücadeleye giriştiler (Hawting, 2017: 11-12).

Hz. Ali'nin Harici olduğu sanılan biri tarafından cinayete kurban gitmesiyle birlikte Muaviye 661 yılında Hilafet makamına sahip oldu. Muaviye, 661-750 yılları arasında yaklaşık doksan yıl boyunca Suriye'de hüküm süren Emevi Hanedanı'nın da ilk üyesidir. Hilafet makamını ele geçirdiğinde de yaptığı ilk iş, İslam Devleti'nin başkentini Şam'a taşımak olmuştur. Emevi yöneticilerinin siyasi kararlarının haricinde hanedanla ilgili anlatılagelmiş genel kanı bazı istisnalar dışında Emevi hükümdarlarının dünyevi zevklere düşkün olmaları ve dindar insanları makamlarından dışlamış oldukları yönündedir. Bundan dolayı zamanla Hariciler Emevi yönetimine muhalif oldular ve onlara Muaviye ile anlaşmazlığında Hz. Ali'yi destekleyen grup da katıldı. Bu gruba genel olarak Şii adı verilir⁶.

Şiilere göre Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin Allah ile özel bir ilişkisi vardı ve bu kişiler sıradan ölümlülerin erişemeyeceği bilgilere sahipti. Hz. Ali'nin soyundan gelen bu otorite sahibi kişiler masum imamlar olarak adlandırılır. İlk imam da Hz. Ali'dir (Hawting, 2017: 14).

Şii anlayışına göre söz konusu imamların hayatı eziyetlerle ve ölümlerle doludur. Hz. Ali'nin 661' de şehit edilerek ailesinin haklarının gasp edilmesi bunun ilk örneğidir. İslam dünyasını parçalayan diğer bir önemli olay da Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin'in taraftarlarının desteğiyle iktidarı Emevi halifesi Yezid' in elinden alma girişimidir (680-683). Bu girişim İslam dünyası açısından bir felaketle sonuçlandı. Hz. Hüseyin ve ailesinin birçok üyesi bugün Irak sınırları içinde olan Kerbela şehrinde katledildi. Kesilen başı Şam' da bulunan Yezid'e gönderilerek burada halka teşhir edildi⁷.

Şam 744 tarihine kadar başkentlik yapmış sonrasında başkent Harran' a taşınmıştır. Başkent Harran'a taşınması kararı şehir halkında kızgınlığa neden olmuş, şehirde isyanlar patlak vermiştir. Emevi Hanedanı 750 yılında askeri bir ayaklanmayla sona ererek, Hilafet makamı peygamberin amcasının soyundan geldiklerini iddia eden Abbasilere geçti. Abbasilerin devletin başına gelmeleriyle 762 'de ülkenin başkenti Bağdat'a taşınmıştır. Abbasi iktidarıyla yeni bir İslami yükseliş dönemi başlamış olsa da o yıllarda bölgede meydan gelen gelişmeler İslam dinini kesin olarak gruplara ayırmış ve günümüze dek sürecek olan anlaşmazlıkların kapısını aralamıştır (Hawting, 2017: 12).

Emevi döneminde İslam mimarisi önem kazanmış ve ilk İslami anıtsal örnekler bu dönemde verilmiştir. Şam'ın meşhur Emeviye Camii' si 714 yılında Halife I. Velid tarafından yaptırılmıştır. Cami Emevi mimarisinin karakteristik özelliklerini taşır. Dikdörtgen bir plana sahip olan cami bir Roma tapınağının üstüne inşa edilmiştir. Yine Müslümanlar için kutsal olan Mescid-ül Aksa Camii, 702 yılında Kudüs'te Emevi halifesi Abdülmelik tarafından inşa ettirilmiştir (İbrahimgil, 2012).

Yukarıda da bahsedildiği gibi kuruluşundan itibaren farklı uygarlıkların egemenliğine girerek başkentlik dahi yapmış, İslam'ın gruplara ayrılması sürecine tanıklık etmiş olan Şam kentinin Türklerle karşılaşması da Osmanlıdan öncesine dayanır. Kent olarak sadece Şam değil genel olarak Şam'ın içinde bulunduğu bölge yüzyıllar boyunca Türk hakan ve hanedanının yönetimi altında bulunmuştur. Suriye'ye Anadolu'nun fethinden evvel 11.yy' da Selçuklular hâkim olmuş, bölge 12. ve 13.yy'larda Eyyubi hakimiyetine girmiştir. Eyyubiler' in bölgeden çekilmesiyle yine bir Türk hanedanı olan Memlûklüler Mısır'ı

⁶ Şiiler hükümdarlık hakkının sadece peygamberin soyundan gelen kişilere ait olduklarını düşünmektedirler. Bkz: Choueiri (A.g.e.) s. 12.

⁷ Şii mezhebinde Hz. Hüseyin' in bu şekilde eziyet görerek öldürülmesi, Hristiyanlık' ta İsa' ın öldürülmesine yüklenen anlama benzer bir anlam taşır. Bkz: Choueiri (A.g.e.) s. 14.

merkezleri yapmak suretiyle, Afrika'nın kuzeyinden, Anadolu'nun güneyine kadar olan kısımda hakimiyet göstermişlerdir (Öztürk, 2010: 326).

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girmeden önce, 1260-1515 yılları arasında iki yüz elli yıldan fazla süreyle Memlük idaresinde kalan şehir, Yavuz Selim tarafından Osmanlı idaresi altına alınmıştır (Burns, 2005: 9-10). 1516 Merc-i Dabık zaferi bölgede Osmanlı hakimiyetini başlatmıştır (Haliloğlu, 2011: 6).

1.2. Merc-i Dabık Meydan Savaşı ve Bölgede Osmanlı Hakimiyeti

Osmanlı İmparatorluğu'nun onuncu padişahı Yavuz Sultan Selim' in Doğu'da hakimiyetini artırması; Filistin, Mısır, Suriye, Arabistan ve Afrika'nın Kuzeyi' ne hâkim olan Memlük Sultanı Kansu Gavri' yi harekete geçirdi ve birtakım tedbirler almaya itti. Osmanlı'nın etki alanını genişletmesinden rahatsız olan Memluk sultanı, Çaldıran'da Yavuz Sultan Selim'e yenilen Safevi hükümdarı Şah İsmail'le ittifak yaptı. Durumdan haberdar olan Yavuz Sultan Selim, Kansu Gavri 'ye elçi yollayarak Halep'in kuzeyindeki Merc-i Dabık mevkiinde savaş için hazır olmasını bildirdi. Merc-i Dabık' ta karşılaşan iki ordu da eşit güçte olup asker sayıları altmış bin civarındaydı. Memlük ordusunun süvari gücünün çok üstün olmasına karşın, Osmanlı ordusu ateşli silahlar, sevk ve komuta bakımından rakibinden üstündü (İnal, 2008: 199).

24 Ağustos 1516 sabahı Osmanlı ordusu hilal şeklinde bir organize oldu. Osmanlı ordusunun merkezinde Yavuz Sultan Selim olup, yanında kapıkulu askerleri ona eşlik ediyordu. Sultan'ın önünde ise zincirlerle birbirlerine bağlı üç yüz top bulunmaktaydı. Sağ tarafta Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa, sol tarafta Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa kumandanlık görevlerini üstlenmişlerdi. Memlük ordusunun merkezinde Sultan Kansu Gavri ile Halife III. Mütevekkil bulunmakta olup sağ taraflarında Halep Naibi Hayırbay, sol taraflarında ise Şam Naibi Sibay komutanlık ediyordu. Memlük ordusunda kumandanların Sultan Gavri' ye itimatları azdı. Osmanlı'nın top ateşiyle başlayan savaş, Memlük süvari hücumuyla devam etti. Savaşın başlamasından yaklaşık iki saat sonra Memlük tarafı bozguna uğradı. Öğleden sonra ise savaş neticelendi ve Memlük karargâhı Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Boğucu bir sıcakta gerçekleşen savaşta yenilen Memlük askerlerinden kurtulanlar Halep, Humus, Hama ve Şam'a kaçtı. Takip edilen Memlük askerlerinden ele geçirilenler imha edildi ve Kuzey Suriye tamamıyla zapt edildi. Halkın çoğunluğunu Sünnilerin oluşturduğu şehirler Yavuz Selim'i ve Osmanlı ordusunu davet ettiler. Kendi istekleriyle Osmanlı idaresini tercih Suriye şehirlerine zarar verilmedi. Memluk Sultanı Gavri savaş esnasında yaşamını yitirdi. Savaştan sonra Yavuz Selim'in yanına gelen Abbasi Halifesi III. Mütevekkil, Sultan tarafından hürmetle karşılandı. Yavuz Selim 28 Ağustos'ta Halep ve 27 Eylül'de Şam'a geçerek Mısır'ın fethini gerçekleştirmek için sefer hazırlığı yapmaya başladı. Merc-i Dabık zaferinden sonra 22 Ocak 1517 sabahında başlayan Ridaniye Savaşı ile Kansu Gavri' den sonra Memlük hükümdarı olan Tomanbay'ın ordusu yirmi beş bin kayıp vererek Yavuz Sultan Selim'in ordusuna yenildi. Bu savaş sonucunda da Mısır ve Arap yarımadası Osmanlı egemenliği altına girdi. Kuzey Afrika'nın fethi için yol açılmış oldu. Hicaz ve Ortadoğu'daki kutsal alanlar Osmanlı egemenliğine girerek Halifelik Sultan Selim'e geçmiş oldu (İnal, 2008: 199-202).

2. İslam Şehri Kavramı ve Osmanlı' da Şehir Yönetimi

Yönetim konusuna girmeden önce şehir kavramından bahsetmek uygun olacaktır. Eski çağlardan itibaren şehrin oluşumu için nüfus hem çevreye hem de gelişmeye etkisi bakımından üzerinde önemli durulması gereken bir kavramdır. Nitekim belli bir bölgede insanın çevreye olan etki düzeyi ilk olarak nüfusun miktarına ve yoğunluğuna bağlı olmakla birlikte nüfusun sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi de bu açıdan önem teşkil etmektedir. (Üstündağ, 2005: 149-167).

Şehir dediğimiz zaman herkesin konuyla alakalı az çok söyleyebileceği bir şeyler vardır ancak şehrin tanımını yapmak kolay bir iş değildir. Farklı tanımlamalar mevcut olmakla birlikte en basit şekilde şehir için: İdari açıdan belirli sınırlar içinde olmak kaydıyla özel bir yapıya sahip yerleşmeler bütünüdür denilebilir (Aliağaoğlu-Uğur, 2016: 205). Şehri tanımlarken dikkat edilmesi gereken bir nokta da söz konusu alanda yaşamın devamı için insanlara gerekli maddelerin tümünün kendilerince temin edilmeyip bir iş bölümü aracılığıyla, tarım dışı uğraşlarla birlikte mal ve hizmetin de üretim yerlerinden biri olması ve üretilen bu hizmetle malların pazarlarda onları üreten insanlarca satılıyor olması özelliğidir (Ergenç, 2012: 116).

Şam gibi dünya tarihi açısından önem arz eden bir şehirden bahsederken onun önce İslam sonra da Osmanlı kimliğine sahip olduğunu göz önünde bulundurmanız gerek.

İslam şehri kavramı ilk olarak 1920'lerde Akdeniz'deki Arap şehirleri üzerine çalışmalar yapan bir grup Fransız oryantalisti tarafından ortaya atılmıştır. İslam şehriyle alakalı nihai tanımlamaya Gustave von Grunbaum' un "Müslüman Şehrinin Yapısı" adlı çalışmayla ulaşıldı. Akdeniz kıyısındaki bir Arap şehri incelenirken araştırmacıların onun İslam kimliğine vurgu yapmalarının nedeni aslında Müslümanlarca İslam'ın hayatın odak noktasında yer alması ve şehirdeki sadece dini yapılar değil, tüm yapı ve

organizasyonun buna göre şekillendirilmesidir. Bu anlayışa göre bir şehrin habitatu, sokakları ve ev yapısı incelenirken İslam' a başvurulmasına şaşırılmamalıdır. Şam gibi bir şehirde de sosyo-ekonomik farklılıkların asgari düzeyde tutulması ve zenginle fakirin birbirine yakın evlerde yaşaması İslam dininde her bireyin Tanrı önünde eşit olduğu inancıyla açıklanabilir (Raymond, 2017: 248).

Şehir araştırmalarına büyük katkıları olan Fransız oryantalistlerin İslam şehirlerinin karakteri hakkında incelemelerde bulunurken her zaman tarafsız davrandıklarını söylemek zordur. Söz konusu araştırmacılardan çoğu şehrin planını incelerken hayran oldukları Roma Uygarlığı' nın ızgara yapılı şehir planına uymadığı için şehir hakkında olumsuz yargılarda bulunmuş, karmaşa ve plansızlığı İslam kentlerinin genel özelliği şeklinde tasvir etmişlerdir. Bir diğer eleştiri konusu da Avrupa tarzında bir belediye örgütlenmesinin olmayışıdır. Bu eleştiriler daha çok bölgedeki Fransız sömürge dönemi öncesi "Türk" hakimiyetini karalamaya yöneliktir. Bilinçli ya da bilinçsiz yapılmış olsa da Fransız araştırmacıların bu tarz yorumları Avrupa'nın medeniyet getircisi, ilerici, modern müdahalesini yüceltmekte olduklarını düşündürmektedir (Raymond, 2017: 248).

Osmanlı döneminde Arap coğrafyası, bilhassa Halep ve Şam bölgesi için yapılan olumsuz yargılar konusunda bol miktarda alıntı yapılabilir. Örneğin; Sauvaget⁸, Suriye şehirlerindeki Müslüman anıtların, güzel bir antik dönem düzeninin değeri yozlaşmış kalıntılarından başka bir şey olmadığını iddia etmektedir. Ona göre suklar (pazaryeri), bedestenler ve hanlar, antik dönemdeki süslü caddelerin Müslümanlar tarafından tahrip edilmiş şekilleridir. Aynı şekilde Şam şehri ile ilgili çalışmalarda bulunduktan sonra İslam şehrinin artık bir varlık olduğu, Müslüman şehirciliğinin şehircilik olmadığı ve İslam döneminin şehre hiçbir katkıda bulunmadığı yönünde yorumlarda bulunmuştur (Raymond, 2017: 250). Bu yorumlar aslında kısıtlı bir bakış açısını sergilemektedir ve gerçeği yansıtmamaktadır. Söz konusu araştırmacıların farkına varamadığı nokta Şam gibi İslam şehirlerinde dini, kültürel, sosyo-ekonomik kurumların oluşturduğu kamu merkeziyle, kent halkının ikamet alanı olan özel bölge arasındaki zıtlıkların uyumudur. Şehrin merkezi Cuma namazının kılındığı büyük camidir. Büyük çarşı (suk), bu caminin yakınında yer alır. Çarşılar mesleki kollarındaki uzmanlaşma damgasını vurmuştur. Ayrıca çarşıda şehirdeki birçok etnik ve dini gruba mensup kişi yan yana çalışır. Aynı mahallelerde yaşayan Müslümanlar, Ermeni Hristiyanlar, Latin Hristiyanlar ve Yahudiler için çarşı ekonomik faaliyetlerin yerine getirilmesi konusunda birleştirici niteliktedir. Batılı araştırmacıların plansız ve anarşik olarak niteledikleri sokak yapısı da aslında İslam şehirlerinin karakteristik özelliklerindedir. Şam' da *hara* olarak adlandırılan mahallelerde geceleri güvenlik gerekçesiyle kapatılan birkaç bab (kapı) bulunmaktaydı. Bu kapalı küçük birimlerde *suveyka* denilen ufak bir çarşıyla birlikte bir cami, fırın ve hamam bulunuyor; halk aile kutlamalarını (sünnet, düğün vs.) ve dini törenlerini hep birlikte gerçekleştiriyorlardı. Muhtemel bir işkolunun şehir merkezine yakınlaşıp uzaklaşması da işkolunun yükselişinin veya gerileyişinin bir göstergesiydi. Nahoş ve şehri kirleten tabakhane, mezbaha gibi tesisler şehir dışında bulunmaktaydı. Bu tesislerin gittikçe şehirden daha uzak bir noktaya taşınması da Osmanlı döneminde şehrin büyümesi ve genişlemesiyle açıklanabilir (Raymond, 2017: 258-259).

Şüphesiz olumsuz yorumların daha çok Osmanlı'nın Arap coğrafyasında zenginliğinin ve üstünlüğünün sona erdiği, peş peşe yenilgilerin ve geri çekilmelerin olduğu bir dönem için yapıyor olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Osmanlı'nın bölgedeki 400 yıllık hakimiyeti, şehir yönetiminde aslında ne kadar başarılı olduğunu gerçeğini yadsınamaz bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu kadar uzun bir dönem hakimiyetin nasıl sağlandığı konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun şehircilik anlayışı hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda şehrin fethedilmesi ve sonrasındaki sayımlarla birlikte gerçekleştirilen uygulama şehirde güvenlik ve huzurun teminini sağlamak amacıyla hukuki yönetici yani kadı ile asayiş- idari yönetici (şehremini, subaşı vs.) atamasının yapılmasıydı. Böylelikle fethedilen şehirde devlet otoritesi, güvenlik ve adalet temini süreci tamamlanmış oluyordu (Uğur, 2015: 298).

Farklı dönemlerde adları ve içerikleri değişse de genel olarak Osmanlı şehrinde idari yapılanma eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köyden oluşmaktaydı. Buralara vali, mütesellim, ayan, kethüda, subaşı gibi asayişten ve idareden sorumlu görevliler atanırdı. Bununla beraber şehirlerde adaleti temin, asayiş, şehircilik ve ahaliyle iletişim gibi en önemli görevleri üstlenen ve devletin her yanına yayılan görevliler kadıydı. Kadılar çok önemli sorumluluklara sahip olmakla birlikte şehrin tüm işlerinin tek idarecisi konumunda da değillerdi. Subaşılar asayişin temininden, eminaler mali işlerden, kethüdalar esnaf odalarından, din görevlileri cemaatlerinden sorumluydular. Ne var ki bütün bu görevlileri denetleyen ve herhangi bir anlaşmazlıkta kararı veren makam kadıydı (Uğur, 2015: 299).

⁸ Jean Sauvaget' in "Esquisse d'une histoire de la ville de Damas" isimli eseri. Bkz: CHOUEIRI (A.g.e) s 250.

Osmanlıların Yavuz Sultan Selim önderliğinde 1516 yılında Merc-i Dabık zaferiyle ele geçirdiği bugünkü Filistin-Suriye topraklarının tamamı ve Anadolu'nun güneydoğusundaki bir kısım topraklar Vilayet-i Arap ismiyle bir çatı altına alındı. İlerleyen yıllarda ise Halep ve Mısır ayrı birer sancaklara dönüştürüldü. Kutsal olan Kudüs çevresi ise 1564- 1578 yılları arasında Şam Beylerbeyliğine bağlıydı (Çakar, 2003: 23-27).

Osmanlı'nın ekonomik ve idari yönetim usulü esas itibariyle miri sitemdir. Miri alanlar, devletin tam olarak hakimiyetinin hissedildiği bölgelerdir. Bu bölgelerde devletin varlığını hissettiren en önemli unsurlar da bölgeden asker ve vergi almasıdır. Esas itibariyle miri rejimin uygulanabilmesini sağlayan en önemli unsur coğrafyadır. Miri rejimin güneyde sınırı Şam'dan başlayarak çölü dışarda bırakmak suretiyle Musul, Kerkük, Tebriz ve Revan üzerinden Batum'a ulaşır. Bağdat kimi zaman miri rejime dahil edilmiştir kimi zaman edilmemiştir. Batıda ise Tuna nehri sınırdır. Sınır, bugünkü Bulgaristan ve Kosova üzerinden Adriyatik'e uzanır; Mora, On iki adalar ve Kıbrıs adası üzerinden tekrar Şam'a ulaşır. İmparatorluğun hâkim olduğu esas sınırlar bunlardır. Çünkü devletin egemenliğini gösteren yegâne ölçüt tımar rejimi buralarda uygulanabilmiştir. Tabii sanayi öncesi teknolojiyi, haberleşme, ulaşım ve ekonomik imkanları düşünürsek Osmanlı'nın mevcut gücünü ülkenin her tarafında gösterebilmesi mümkün olmamıştır. Ekonomik yetersizlikler ve coğrafi şartlar, devleti mevcut imkanlara göre yönetim tarzı benimsemeye mecbur bırakmıştır (Öztürk, 2010: 327).

3. Mehmet Ali Paşa'nın Seferi ve Suriye' de Avrupa Etkisi

1798' de Fransızlar Mısır'ı işgal ettiler. İşgal sonrası Suriye seferine çıkan Napolyon'a karşı denizden İngilizlerin de yardım ettiği Cezzar Ahmed Paşa Fransız ordusuna kahramanca direndi. İstedikini elde edemeyen Napolyon aynı Fransa'ya geri döndü. İngilizler 1801' de Fransızları Mısır' dan çıkardılar. 1807' de bu sefer kendilerinin gerçekleştirdiği müdahale başarısız oldu. Bu girişimlerle bölge Avrupa'nın rekabet alanına girdi (İnal, 2008; 381).

Bölgenin stratejik öneminin yanında Avrupa' da kültürel bir merak uyandırması da dikkate değerdir. Fransızların Rosetta taşını bulmasıyla hiyeroglif yazı çözümlenebildi ve antik Mısır tarihi gün yüzüne çıkarıldı. Fransızların geri çekilmesi ve İngiltere'nin onların yerini almayı başaramaması sonucu çıkan iktidar boşluğunu Mehmet Ali Paşa doldurdu. Mısır'a 1805 yılında vali olarak atanan Mehmet Ali Paşa, Memlük mültezimlerini görevden alarak iktidarını güçlendirdi. Yoğun tarım yapılması amacıyla reformlar uygulayan Paşa, kanallar ve barajlar inşa etmede başarılı olsa da Mısır' ı sanayileştirmeyi beceremedi. Esas olarak Mehmet Ali Paşa'nın reform yapmaktaki amacı mali olarak Mısır' ı kalkındırıp güçlü bir orduyla imparatorluk kurma hevesiydi. Mehmet Ali Paşa'nın 1831-1832 yılında çıktığı Suriye Seferi ülke toprakları dışındaki belki de en önemli girişimidir. 1840 yılında İngiltere ve diğer Avrupalı milletlerin baskısı sonucu Suriye'den çekilmek zorunda kalsa da bölgeyi Avrupa nüfuzuna açması bakımdan oldukça önemlidir (Rafeq, 2017; 287-289).

4. 19. Yüzyılda Bölgenin İktisadi Yapısı ve Nüfusu

Bilindiği üzere 1839-1876 seneleri arasında -II. Mahmut döneminde- Osmanlı ülkesinde idari, askeri, sosyo-kültürel ve en sıkıntılı alanlardan biri olan ekonomide birtakım düzenlemelere gidildi (Gül, 2014; 286).

Bir şehrin iktisadi yapısıyla ekonomik gelişimi için şehrin nüfusunun ve bulunduğu coğrafi konumun büyük önem taşıdığına yukarıda değinmiştik. Bölgede merkezi idareyi ya da mahalli idareyi arkasında alan askeri, dini vs. toplumsal zümreler gerek şehir içinde gerek şehir dışında iktisadi bir güce sahip olmuşlardır. Yeni iktisadi güçlerin ortaya çıkışıyla şehirde ve şehir çevresinde iktisadi kaynaklar el değiştirmeye başlamıştır. Yeni iktisadi güçlerin iktisadi iktidarı ellerine geçirebilmek için de mevcut iktisadi otoriteyi ellerinde bulunduranlarla çatışma ve rekabet içine girmesi kaçınılmaz olmuştur (Samıkıran, 2011; 382).

Osmanlı Devleti yönetimindeki Şam şehrinde de iktisadi faaliyetlerin yoğun olmasının en önemli nedeni muhakkak ki Şam' ın Hac kfilesinin toplanma merkezi olması ve Şam valisinin Hac emirliği görevini yürütüyor olmasıdır. Bunların dışında bazı vakıflara verilen mukataalar, vakıfların işletmeleri ve iktisadi kaynaklarıyla ticarethaneler, esnaf toplulukları, şahsi müesseseler ve ticari merkezler şehrin iktisadi yapısını oluşturmaktadır. Ayrıca Şam şehrinin kendine özgü bazı alanlarda Osmanlı İmparatorluğu içinde ayrı bir yeri vardı. Şeker üretimi ve şeker ürünleri imalatı bu alanlar biridir (Samıkıran, 2011: 382).

İncelediğimiz 19.yy. döneminde merkezi iktidarın iktisadi açıdan zor durumda olduğunu biliyoruz. Hükümetin ölen valilerin mallarına el koyarak ve yeni vergi kalemleri ekleyerek mali krizi aşma çabasında olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde 1831 tarihli "Şam Vakası" da ihtisap vergisine tepkiden dolayı halkın iktisadi ve siyasi güç odaklarınca kıskırılması sonucu meydana gelen önemli iktisadi kaynaklı bir ayaklanmadır (Tomata, 2011: 94).

1831-1840 yılları arasında Suriye’ de hakimiyeti elinde bulunduran Mehmet Ali Paşa’ nın oğlu İbrahim Paşa, Avrupalı tüccarların, misyoner ve diplomatların ülkeye girmelerine olanak tanıdı. O zaman kadar hiç konsolosluk bulunmayan Şam’da birçok Avrupa devletinin konsoloslukları kuruldu, misyoner okullarına izin verildi. Avrupa’ nın Suriye ekonomisinde faaliyet gösterdiği ana alan ticaretti. İngiliz hükümet raportörü John Bowring’ e göre o dönemde Şam’da sermayesi 20 ila 25 milyon kuruş olan 66 ticari kurum Avrupa ile ticaret yapmaktaydı. 16 milyonla 18 milyon kuruş arası sermayeye sahip 24 Yahudi hanesi dış ticaretle uğraşmaktaydı. Ayrıca sermayesi 1,6 milyon kuruş ile 2,1 milyon kuruş arasında bulunan yaklaşık 107 ticarethane sahibi Şam’ da Britanya mallarının satışını yapıyordu.

Suriye ile yapılan dış ticaret hacminin büyüklüğü ve tüccar sayısının çokluğu karma ticaret mahkemelerinin kurulmasını da zorunlu kılmıştı⁹.

Osmanlı’nın 1830 yılından itibaren İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleriyle yaptığı ticaret anlaşmaları sonucu ithal ürünlerden alınan verginin düşürülmesiyle Avrupa mallarının iç pazara akışı hızlandı ve özellikle yerel tekstil sanayicileri üzerinde yıkıcı etkisi oldu. Çoğunluğu Müslüman olan ve hızla yoksullaşan zanaatkar ile Avrupalı girişimci ve Hristiyan yeni zenginler arasında servet eşitsizliği çok belirgin bir hal almıştı. Bu eşitsizlik şiddet hareketlerini tetikledi. 1850’de Halep, 1860’da Şam’da gerçekleşen olaylarda fakir gayrimüslim ahaliye değil de zengin Hristiyanlara saldırılması olayların dini bir fanatizmden değil, zengin ve yoksul arasındaki uçurumdan kaynaklandığını göstermektedir (Rafeq, 2017; 291).

Osmanlı’ nın ekonomik iflası, milliyetçilik etkisiyle ayaklanan grupların tabiri caizse ekmeğine yağ sürdü. Bununla beraber asıl olarak milliyetçilik ve kendi kaderini tayin etme düşüncesi Arap coğrafyasını diğer bölgelere nazaran oldukça geç etkilemiştir. Bunun en önemli iki nedeni bölgedeki nüfusun kimliğini etnik olmaktan ziyade dini olarak tanımlaması ve bölge halkın büyük çoğunluğunun Osmanlı Türkleri gibi Sünni Müslüman olmasıdır. Osmanlı Devleti’nin 19.yüzyıl boyunca birtakım reformlarla ortaya koyduğu “Osmanlılık milliyetçiliğinin” İttihat ve Terakki tarafından 1909-1914 arasındaki beş yıllık süreçte apar topar terkedilerek yerine “Türk milliyetçiliğinin” getirilmeye çalışılması, Suriye’deki halkın İstanbul hükümetiyle giderek arasındaki bağın kopmasına neden oldu (Kayalı, 1997; 3). Bu dönemde Suriye’deki muhalefetin ana amacı âdem-i merkezî bir Osmanlıcılığın daha tercih edilebilir şeklini hayata geçirmektir. Nitekim 1918’de İmparatorluğun fiilen yıkılışıyla da Osmanlıcılık bir seçenek olmaktan çıktı. Ancak o tarihe kadar birçok Müslüman ve hatta birçok Hristiyan, Osmanlı’yı Avrupa’nın sömürgeci emellerini engelleyebilecek tek güç olarak görüyordu (Masters, 2001; 13).

Osmanlı’da nüfus hareketleri toplumda yapısal değişimin hem etkeni hem de sonucuydu. Gerek devlet sınırları içine gerekse sınırların dışına yönelen göç, farklı etnik ve dini grupların değişen doğum-ölüm oranları ve sayısı milyonları bulan göçebe aşiret üyelerinin Irak, Suriye ve Arap Yarımadası çevresinde yerleşik hayata geçmesi (yerleşik nüfusun ve tarımsal üretimin artmasına vesile olmuştu) demografik değişimin en mühim özelliği idi (Karpas, 2010; 14).

Osmanlı yönetimi söz konusu yüzyıl boyunca Kürt, Arap, Türkmen ve tarıma elverişli toprakların olduğu Anadolu, Suriye ve Irak’taki göçmen aşiretlerini yerleşik toplum hayatına geçirmek için büyük çaba sarf etmiştir. Bu dönemde yerleşik düzene geçen göçmenlerin sayıları Osmanlı devlet istatistiklerine hemen yansımamıştır, çünkü bu insanlar geldikleri yerlere tam olarak yerleştikten, asker gönderebilecek ve vergi ödeyebilecek düzeye geldikten sonra kaydediliyorlardı (Karpas, 2010; 50). Nitekim Suriye gibi bazı Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgeler, zorunlu askerliğin gelmesiyle sayıma tabi tutuldu. Arabistan gibi asker desteği sağlamayan bir bölgenin nüfusu da hiçbir zaman tam bir sayıma tabi olmadı (Karpas, 2010; 88).

Tablo 4.1 Şam Vilayetinde İdari Bölünme (1831)

ŞAM (ŞAM-I ŞERİF, DAMASKUS)	
1.	Şam-ı Şerif
2.	Gazze
3.	Kudüs-ü Şerif
4.	Tedmur
5.	Aclun
6.	Nablus
7.	Lecun

Kaynak: Kemal H. Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 55.

⁹ John Bowring, “Report on the Commercial Statistics of Syria” (Londra: W. Clowes for H. M. Stationery Office, 1840). Bkz: Choueiri (A.g.e.) s. 290.

Tablo 4.2 Osmanlı Nüfus Sayım Raporları Özeti (1893-1914)

İdari Bölge	1893	1894	1895	1896	1897	1906	1914
Suriye (Syria)	400.748	400.748	620.943	620.943	551.134	478.775	918.409

Kaynak: Karpat, (A.g.e), s. 401.

Tablo 4.3 Osmanlı Suriye'sinin Nüfus Özeti (1914)¹⁰

İdari Bölge	Müslümanlar	Rumlar	Yahudiler	Ermeniler	Süryaniler	Latinler
Suriye	791.582	60.978	10.140	413	3079	2991

Kaynak: Karpat, (A.g.e), s. 396.

5. Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Yapılardan Örnekler

Osmanlılar şehri fethettikten sonra şehirde seneler içinde birçok han, cami ve medrese inşa edilmiştir. Yapıların hepsi hakkında bilgi vermek mümkün olmadığından en bilinen birkaç yapıya değinilecektir¹¹.

5.1. Hanlar

Han, Farsça bir kelime olup mahal, mekân anlamında kullanılan "hane" kelimesinin bozulmuş halidir. Genel anlamda şehre gelen misafirlerin konaklamaları için yapılan konak türündeki hususi yapılardır¹².

5.1.1. Süleyman Paşa Hanı

Şam surları içerisinde, Süleyman Paşa'nın ilk valiliği zamanında yapılmıştır. Yapım tarihi miladi 1736 yılıdır (Samıkıran, 2013; 37).

5.1.2. Esad Paşa Hanı

1743-1756 yılları arasında Şam Valiliği görevini yürüten Esad Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yapım tarihi miladi 1753 yılıdır (Samıkıran, 2013; 38).

5.2. Camiiler

Kesin olmamak bile 19.yüzyılın ikinci yarısında şehirde 153 adet camii olduğu düşünülmektedir (Samıkıran, 2013; 80).

5.2.1. Şeyh Muhıyyiddin Camii

Yavuz Sultan Selim tarafından Şeyh Muhıyyiddin bin Arabi adına 1518 yılında Kasyun Dağı eteğinde inşa ettirilmiştir (Samıkıran, 2013; 80).

5.2.2. Süleymaniye Camii

Sultan Süleyman tarafından Hicaz Demir Yolu Caddesi'nde miladi 1555 yılında inşa ettirilmiştir (Samıkıran, 2013; 85).

5.3. Medreseler

Eğitim ve Öğretimin gerçekleştiği asıl yerlerdir (Sırım, 2014; 395).

5.3.1. İsmail Paşa Medresesi

Medrese Şam surları içinde Hayyatın Çarşısı içinde yer almaktadır. Şam Valisi İsmail Paşa el-Azm tarafından miladi 1729 yılında inşa ettirilmiştir (Samıkıran, 2013; 101).

SONUÇ

Şam, dünyada üzerinde hayatın devam ettiği en eski şehirlerden biridir ve Osmanlı idaresinde girmeden önce birçok uygarlığın yönetimi altında kalmıştır. Doğu ile Batı'nın keşişim noktasında bulunan, Anadolu'ya çıkış kapısı konumunda olan şehir coğrafi konumu dolayısıyla tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuştur.

Bugün dahi çatışmaların ve savaşların eksik olmadığı coğrafyada kadim bir kent olmanın bedelini ödeyen Şam, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Avrupa dillerinde Damascus olarak geçen Arap arasında ise Dimeşk ya da eş-Şam olarak bilinen şehir tipik İslam kenti karakteri

¹⁰ Katolikler, Ermeni Katolikler ve Protestanların nüfusu hakkında detaylı bilgi için bkz: Karpat, (A.g.e), s. 396.

¹¹ Bilgi verilen yapılar ve diğerleri hakkında geniş kapsamlı bilgi için bkz: Oğuzhan Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2013.

¹² Detaylı bilgi için bkz: [https://www.turkcebilgi.com/han_\(konaklama\)](https://www.turkcebilgi.com/han_(konaklama)). Erişim Tarihi: 12.06.2017.

taşımaktadır. Osmanlı hakimiyetine girmeden evvel İslam Devleti'nin Emevi Hanedanı yönetimi altında başkentlik yapmış olan Şam, İslam dininde kamplaşma ile sonuçlanan siyasi olaylara da tanıklık etmiştir.

Osmanlı egemenliği altında uzun müddet refah içinde yaşayan kent halkı, merkezi iktidarın 19. Yüzyılda yaşamış olduğu iktisadi krizden etkilenmiştir. Buna rağmen kent imar edilmiş, ticaret ve tarım gelişmiştir. İmparatorluğun yıkılış nedenlerinden biri olan kapitülasyonların genişletilmesi, bölgede yabancı etkisinin ve rekabetinin artmasına neden olmuştur. Bu dönemde hızla yoksullaşan halk, vergisini ödeyemeyecek duruma düşmüştür. Birtakım çıkar gruplarının yönlendirmesine rağmen halk, devletine sadık kalmış; milliyetçilik akımından oldukça geç etkilenmiştir.

Gerek ekonomik sıkıntılar gerek siyasi aktörlerin politikaları sebebiyle halkın devletle olan bağı zamanla zayıflamıştır. Buna rağmen dört yüzyıl boyunca bölge halkının devletine bağlılığı şüphesiz Osmanlı yönetiminin bir başarısı olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ALİAĞAOĞLU, Alpaslan ve Abdullah UĞUR (2016). "Osmanlı Şehri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38. "http://sdu.dergipark.gov.tr/download/article-file/218905", Erişim Tarihi: 13.06.2017.
- BURNS, Ross (2005). *Damascus: A History (Cities of the Ancient World)*, New York: Psychology Press.
- ÇAKAR, Enver (2003). 16. *Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- DONNER, M. Fred (2017). *İslami Fetihler*, Haz. Youssef M. Choueiri, Çev. Fethi Aytuna, *Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- ERGENÇ, Özer (2012). 16. *Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GÜL, Abdülkadir (2014). "Osmanlı Devleti Bürokrasisinde Dersimli Memurlar (Sicil-i Ahval Defterlerine Göre)", *Asos Journal - Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, S. 6, ss. 286-308., "http://www.asosjournal.com/DergiDetay.aspx?ID=327&Detay=Ozet". Erişim Tarihi: 27.08.2017.
- HALİLOĞLU, Feride (2011). 8 Numaralı Şam-ı Şerif Ahkam Defterine Göre Şam Bölgesinde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1839-1843), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- HAWTING, R. Gerald (2017). *İslam'ın Yükselişi*, Haz. Youssef M. Choueiri, Çev. Fethi Aytuna, *Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- İBRAHİMGİL, Mehmet Zeki (2012). "Emevi Sanatı". "www.kulturelbellek.com/emevi_sanati/", Erişim Tarihi: 03.06.2017.
- İNAL, Halil İbrahim (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Nokta Kitap Yayınları..
- KARPAT, H. Kemal (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KARTA, Nurullah (2015). "Manastır Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1482-1615)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, S. 41.
- KAYALI, Hasan (1997). "Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, İslamism in the Ottoman Empire 1908-1918", *University of California Pres*, "http://intersci.ss.uci.edu/wiki/eBooks/MidEast/Books/", Erişim Tarihi: 11.06.2017.
- MASTERS, Bruce (2001). "Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism", *Cambridge University Press*, "http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/00067486.pdf". Erişim Tarihi: 11.06.2017.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2010). "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, "www.historystudies.net/dergi/tar2015dbde4.pdf". Erişim Tarihi: 28.05.2017.
- RAYMOND, Andre (2017). *Şehir Hayatı ve Ortadoğu Şehirleri: Geleneksel Arap Şehri*, Haz. Youssef M. Choueiri, Çev. Fethi Aytuna, *Ortadoğu Tarihi*: İstanbul: İnkılap Yayınları.
- SAMİKİRAN, Oğuzhan (2013). *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Elâzığ
- SANDER, Oral (2016). *İlkçağlardan 1918' e Siyasi Tarih*,. 30. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık.
- SIRIM, Veli (2014). "Selçuklular ve Osmanlı Döneminde Medreselerin Mali Kaynakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, S. 31. "http://sosyalarastirmalar.com/cilt7/sayi31_pdf/2tarih_uluslararasıilişkiler_siyaset_sanattarihi_arkeoloji/sirim_veli.pdf", Erişim Tarihi:12.06.2017.
- TOMATA, Tahir (2011). *1831 Şam Vakası*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Kütahya.
- UĞUR, Yunus (2015). *Osmanlı Şehirleri ve Şehirleşmesi; Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, İstanbul: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı & İstanbul Medeniyet Müzesi.
- ÜÇÖK, Bahriye (1968). *Emevîler Abbasiler 1968*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- İnternet Yayınları**
- CIA World Fact Book. "www.cia.gov/library/publications/the_world_factbook/geos/sy.html". Erişim Tarihi: 15.05.2017.
- Türkçe Bilgi E-Sözlük. "http://turkcebilgi.com/han_(konaklama)". Erişim Tarihi: 12.06.2012.
- UNESCO. *The World Heritage List*. "http://whc.unesco.org/en/list/20". Erişim Tarihi: 15.05.2017.